

Gurminder K. Bhambra and John Holmwood. **Colonialism and Modern Social Theory**. 2021. Polity Press. 272 pages

איתמר שחר*

בשנים האחרונות הגיעה לאחד משיאי כוחה התנועה הפועלת לדה־קולוניזציה של המרחבים הפוליטיים, הכלכליים, התרבותיים והחינוכיים במדינות המערב. ההתחדשות העוצמתית של מחאת Black Lives Matter בארצות הברית במאי 2020, שהתרחשה בעקבות ההרג המתועד של ג'ורג' פלויד בידי שוטרים, תורגמה במציאות הפוליטית־חברתית של בריטניה ואירופה הקונטיננטלית לפריחה של מגוון תנועות מחאה והתארגנויות. בבלגיה, שבה אני מתגורר, הרשויות בכמה ערים נענו ללחץ הציבורי הגובר, הסירו פסלים של המלך ליאופולד השני ושל דמויות מפתח נוספות במשטר הקולוניאלי האכזרי בקונגו והקימו ועדות ציבוריות כדי לבחון דרכים נוספות לדה־קולוניזציה של המרחב הציבורי. התערוכה "documenta", הנערכת מדי חמש שנים בקאסל שבגרמניה ונחשבת למגדירת הטון בעולם האמנות העכשווי, הוקדשה השנה לקולקטיבים של אמניות ואמנים ממדינות לא־מערביות ומקהילות מוגזעות במדינות המערב.¹ אחד המוקדים העיקריים של מגמה זו הוא התחזקותה של התנועה הקוראת לדה־קולוניזציה של האקדמיה, המאגדת סטודנטיות, מרצות וחוקרות בקריאה להגברת הייצוג של אוכלוסיות מוגזעות בקרב הסטודנטים, בסגל ההוראה והמחקר, בסילבוסים ובכנסים, אך גם לשינוי מסורות החשיבה, המחקר וההוראה האקדמיות שהתפתחו מתוך יחסי גומלין עם המפעל הקולוניאלי.

בספרם החדש *Colonialism and Modern Social Theory* מבקשים גורמינדר ק' בהמברה וג'ון הולמווד לחזק את הבסיס האינטלקטואלי־תיאורטי של תנועה זו. הם מזכירים לנו שהקריאה לדה־קולוניזציה של האקדמיה אינה חדשה וכי הקהילות האקדמיות במדינות שהשתחררו מעול הקולוניאליזם הישיר נדרשו לסוגיה זו כבר בשנים הראשונות שלאחר השחרור, בעת שניסו לבנות מערכות השכלה גבוהה ומחקר עצמאיות. בשנים האחרונות התפשטה קריאה זו גם לאקדמיה במערב, ובהמברה והולמווד מבקשים לעודד עבודה אינטלקטואלית לשחרור החשיבה האקדמית (במערב וברוב העולם) מהגמוניה פרדיגמטית ומושגית שפותחה במרכזים של הסדר החברתי הקולוניאלי. כסוציולוגים, בהמברה והולמווד מתמקדים בתיאוריה החברתית הקלאסית האירופית שעליה נשענים מדעי החברה עד היום – מהוגי תקופת ה"נאורות" והגל ועד טוקוויל, מרקס, וובר ודורקהיים² – וטוענים כי אי־אפשר להבין את התפתחותה במנותק מהסדר הקולוניאלי שהיה בשיא התפשטותו

* ד"ר איתמר שחר, המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת אנטוורפן

1 והיה מי שלא פספס את ההזדמנות לתקוע מקלות בגלגלי המהלך האמנותי החשוב הזה באמצעות האשמות שווא באנטישמיות. דיון בנושא ראו למשל בעמוד הבית של ארגון EAJIS (Een Andere Joodse Stem).

2 הפרק האחרון בספר עוסק בדה־בויס, אולם הסיבה להכללתו שונה: בהמברה והולמווד מראים כיצד דה־בויס הודר באופן אקטיבי מההתפתחות הדיסציפלינרית והתיאורטית של הסוציולוגיה, שהייתה בשיאה בתקופה שבה פעל, מכיוון שרעיונותיו אתגרו את התהליכים הרעיוניים המתוארים בספר.

ועוצמתו בתקופה שבה ההוגים הללו פעלו. הספר מבוסס במידה רבה על הרעיונות שפיתחה בהמברה בעבודותיה הקודמות (Bhambra, 2007, 2014), שזיכו אותה בהכרה אקדמית רחבה, ואשר בהן הראתה כיצד ה"מודרניות" כרעיון וכמושג לניתוח סוציולוגי נותקה מן ההקשר הקולוניאלי שבו התפתחה.

כדי להתגבר על הניתוק הזה, בהמברה והולמווד עושים שימוש נרחב בקטעי כתבים שאינם חלק מיצירותיהם המרכזיות של ההוגים שבהם הספר מתמקד: יצירות מוקדמות, כתיבה אישית (כגון יומנים ומכתבים) וכתיבה ציבורית-פוליטית. קטעים אלו אינם משמשים ל"חשיפת" עמדותיהם האישיות של ההוגים, אלא מוצבים לצד כתבים תיאורטיים בולטים של אותם הוגים כדי לבחון כיצד ההקשר הציבורי, הפוליטי והאינטלקטואלי שפעלו בו השפיע על התפתחות התיאוריה החברתית שלהם. כך למשל, בפרק הרביעי מראים המחברים כי ובר הבין פוליטית וסוציולוגית שהמדינה הגרמנית והקהילה הלאומית ההומוגנית שתאפשר אותה יוכלו להתהוות רק באמצעות התפשטות אימפריאלית, אולם הוא התעלם מכך אנליטית ומתודולוגית והתמקד בתיאור "הטיפוס האידיאלי" של המדינה, שאפשר להתייחס למציאות האימפריאלית כאל מצב קונטינגנטי וחסר משמעות תיאורטית. ההתמקדות בטיפוס האידיאלי אפשרה לוובר לתאר את המדינה כמוסד פוליטי המבקש לעצמו מונופול על הלגיטימציה לשימוש באלימות בטריטוריה נתונה, בשעה שהמדינה הממשית שבמהלכה ובר צפה והשתתף הייתה עסוקה בניסיונות להרחבה מתמדת של הטריטוריה שבה יכלה להפעיל אלימות – אולם ביקשה לייצר לגיטימציה לאלימות הזאת לא בקרב כלל נתיניה, אלא בעיקר בקרב המשתייכים לקהילה הלאומית.

בהמברה והולמווד מתארים בספר סדרה של קפיצות אנליטיות מן הסוג הזה ועומדים על ההשלכות שהיו להן על קטגוריות תיאורטיות, אנליטיות ומתודולוגיות שנתרו הגמוניות בסוציולוגיה המערבית עד היום. בפרק הראשון, למשל, הם מראים כיצד מפגשים קולוניאליים מוקדמים יחסית הביאו את ההוגים האירופיים של תקופת ה"נאורות" לפתח את הרעיון בדבר קיומן של חברות אנושיות מובחנות ובעלות מבנים ותכונות אינהרנטיות, שבהמשך אף הוצמד להן ערך מוסרי, תוך התעלמות מן היחסים שתמיד התקיימו בין החברות הללו. לאורך הספר הם גם מראים את הניכוס הבעייתי של הרעיון הזה אצל מרקס ודורקהיים, שדרכם הוא הגיע אל לב הסוציולוגיה המערבית. גם את מושג המעמד, כפי שהם טוענים בפרק השלישי בהתבסס על עבודותיהם של סדריק רובינסון (Robinson, 1983) ואחרים, פיתח מרקס באופן שהתעלם מן הקשר הגורדי שבין קולוניאליזם לקפיטליזם, שבמרבית אזורי העולם הביא להתפתחותם של יחסים חברתיים הדורשים המשגות שיש בהן אינטגרציה אנליטית בין יחסי הכוח המעמדיים ובין יחסי השליטה הקולוניאלית.

בסיכום הספר נוגעים בהמברה והולמווד בהשלכות הניתוק האנליטי שאפיין את התפתחות התיאוריה הסוציולוגית על הקטגוריות האנליטיות ועל כיווני המחקר המאפיינים את הסוציולוגיה העכשווית. כך למשל, קבוצות חברתיות רבות שסוציולוגים מערביים מתארים אותן כקבוצות מהגרים (ועל כן כ"קבוצות חיצוניות" שיש לשלבן במדינת הלאום ובחברה ה"קולטת") היו למעשה קבוצות שהעתיקו את מקום מגוריהן בתחומי האימפריה, ולכן מבחינתן הן מעולם לא חצו גבול פוליטי-מדינתי.³ קבוצות אחרות היגרו כתוצאה

3 כך גם בהמברה מתארת ומפרשת את ההיסטוריה המשפחתית שלה בראיונות: "גדלתי בבריטניה

מתהליכי התפשטות קולוניאליים שנותרים לרוב בשולי הניתוח הסוציולוגי של מיקומן החברתי. בחירתה של בהמברה בשנת 2021 לנשיאות האגודה הסוציולוגית הבריטית מצביעה על ההכרה המתרחבת בחשיבות רעיונותיה, ואולי גם על הרצון של הקהילה הסוציולוגית הבריטית להיות חלק מן התנועה לדה־קולוניזציה של האקדמיה.

במתודולוגיה המעניינת של הספר טמונה גם חולשתו: לפעמים עומס הפרטים הביוגרפיים והציטוטים הלא־אקדמיים שהוא משופע בהם אינם הכרחיים לטיעונים שבהמברה והולמווד מבקשים לפתח. לעיתים אף נדמה לקורא כי חלק מהמטרות החשובות שהם מצהירים עליהן בפתיחת הספר ובראשית כל פרק נותרות במידה מסוימת כהבטחה לא ממומשת: עומס הפרטים לא תמיד תומך בטיעונים התיאורטיים־מושגיים החשובים המנוסחים בספר, ולפעמים נדמה שהם נבלעים בו. קורא לא ידידותי עלול להשתמש בכך כדי לקבוע שטענותיהם של המחברים אינן מבוססות מספיק, וחבל – מכיוון שבהחלט אפשר לבסס טענות אלו באופן שלא יותיר ספק בדבר נחיצותן לתיאוריה החברתית העכשווית ולפיתוח פרשנות מדויקת יותר של המציאות החברתית־פוליטית הנוכחית. הסרבול הסגנוני של הספר עלול גם לעמוד בסתירה לשאיפתו להשפיע על השדה הסוציולוגי ועל האפשרויות לשלב בו אוכלוסיות שהודרו ממנו היסטורית. צעד ראשון ב"תרגום" הספר לתלמידי סוציולוגיה ברמות שונות ולקהלים רחבים יותר הוא סדרת קטעי הווידיאו שיצרו בהמברה והולמווד על בסיס הספר עבור האתר *Connected Sociologies* שפיתחה בהמברה. האתר כולל מגוון משאבי למידה שמטרתם להנגיש לציבור רעיונות ומחקרים המקדמים דה־קולוניזציה של האקדמיה.

נדמה שאין צורך להרחיב על האופן שבו מכלול עבודתה של בהמברה יכול להעשיר מבחינה תיאורטית את העשייה הסוציולוגית בישראל־פלסטין, ובעיקר את המגמות המבורכות המבקשות לקשר מבחינה אנליטית בין צורות השליטה הקולוניאליות השונות שהתקיימו ומתקיימות במרחב זה. אולם לעומת סוציולוגים ביקורתיים רבים בישראל, בהמברה והולמווד אינם רואות פוטנציאל ביקורתי רב בתפיסות ובריאיונות. מבחינתם, הרלטיביזם הווריאנטי מאפשר להוגים מערביים לקבל עמדות אלטרנטיביות או לא־מערביות בלא כל צורך לעמת באמצעותן את הנחות היסוד של התיאוריה החברתית המערבית. באופן מעט מפתיע, בהמברה והולמווד מוצאים אלטרנטיבה לעמדה זו דווקא בחלקים מסוימים בכתיבתו של אמיל דורקהיים, שהם סוקרים בפרק החמישי. לטענתם, הרציונליזם שלו מאפשר עימות של תפיסות מנוגדות ועל כן הפריה הדדית. מבחינה זו יש ממד כמעט פוזיטיביסטי בעבודתה של בהמברה: היא אינה שואפת לפלורליזם רעיוני רב־תרבותי או פוסט־קולוניאלי שיאפשר "דו־קיום" של מגוון תפיסות מערביות ולא־מערביות, אלא שואפת להבנה מקיפה של המציאות הפוליטית־חברתית ולהמשגה תיאורטית מדויקת שלה. במובנים רבים, התיאוריה החברתית המודרנית היא "פיקציה" עבור בהמברה והולמווד, מכיוון שהיא מתעלמת באופן כמעט מודע ממרכזיותו של

במחשבה שאני מהגרת", היא מספרת, "[אך] במשפחתי כולם היו נתינים ואז אורחים בריטיים ותמיד חיו בגבולות האימפריה הבריטית. לא היה הבדל בין ההיסטוריה שלנו להיסטוריה של הבריטים, מלבד זה שנאמר לי שיש הבדל – אפילו על ידי אקדמאים שעוסקים באזרחות ובהגירה!"

הקולוניאליזם במציאות שהיא שואפת לתאר. התכלית העיקרית שאליה מכוון ספרם היא תיקון הטעות המכוונת הזאת, ביקורת התיאוריה החברתית המודרנית לאורה, ויצירתה של תיאוריה חברתית חדשה שתעמיד במרכז את יחסי הכוח הקולוניאליים ההיסטוריים והעכשוויים ותוכל לייצר בסיס תקף למחקר סוציולוגי ביקורתי. אולם גם לדבריהם הספר הוא רק צעד ראשון בדרך ארוכה זו.

מקורות

- Bhabra, Gurminder K. (2007). *Rethinking modernity: Postcolonialism and the sociological imagination*. Palgrave Macmillan.
- Bhabra, Gurminder K. (2014). *Connected sociologies*. Bloomsbury.
- E-International Relations. (2021, August 5). Interview: Gurminder K. Bhabra.
- Robinson, Cedric J. (1983). *Black marxism: The making of the black radical tradition*. Zed Books.